

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.1

Марія Анциферова

Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
mariia.antsyferova.pv.2020@lpnu.ua

Вікторія Чернописька

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

ОБМЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.039>

© Анциферова М., Чернописька В., 2023

Проаналізовано сучасний стан та використання концепції державного суверенітету в міжнародному праві, а також питання обмеження суверенітету з позиції реальних та недавніх прикладів у міжнародній практиці. Простежено еволюцію уявлень про державний суверенітет та описано різні теоретико-правові підходи до ознак суверенітету. Визначено, що конкретними формами обмеження суверенітету є повне та часткове (внаслідок анексії чи поетапного входження території до складу іншої держави), а також добровільне та примусове (добровільне входження до будь-якого наддержавного об'єднання, наприклад Європейський Союз, або обмеження, накладені внаслідок міжнародних інтервенцій до Югославії, Іраку, Сирії) обмеження.

Підсумовано, що ерозія поняття державного суверенітету, яка спостерігається, загрожує руйнуванням сучасної системи міжнародних відносин і “розмиванням” самого поняття держави, яким ми його знаємо і розуміємо нині. Одним із драйверів даного процесу є глобалізація, в рамках якої суверенна держава стає “надлишковою” і за фактом “не потрібною”, обумовлюючи швидке повернення до держави “до Вестфалія”, що характеризується насамперед величезною кількістю політичних сюзеренів, суверенітет яких має слабкий зв'язок з будь-яким окремим формальним державними утвореннями.

Ключові слова: держава, суверенітет, державний суверенітет, обмеження, норми права, міжнародне право, глобалізація, глобалізаційні процеси, міжнародні відносини.

Постановка проблеми. Суверенітет держави впливає на багато сфер суспільного життя, внаслідок цього смислове значення даної дефініції стає об'єктом дослідження різних суспільних наук: юриспруденції, політології, соціології, економіки. Спочатку суверенітет існував як політичне явище, згодом еволюціонував у політико-правову площину та отримав конституційно-правове закріплення. З огляду на це, суверенітет як правова категорія розглядається переважно у межах міжнародного та конституційного права. Міжнародного значення суверенітет як принцип міжнародного права для низки держав у межах їх територій отримав з підписанням Вестфальського миру (1648 р), що ознаменував закінчення європейської Тридцятирічної війни. Його умовами було затверджено верховенство, незалежність, самостійність держави на всій її території, проголошено принцип невтручання у внутрішні справи держав. Нині на міжнародному рівні не закріплено поняття суверенітету держави, але в Статуті ООН міститься принцип суверенної рівності держав як один із основоположних принципів міжнародного права.

За останні десятиліття дискусія щодо концепції суверенітету держави почала набувати нового звучання, обумовленого низкою об'єктивних чинників. До них можна зарахувати глобалізаційні процеси, які виходять далеко за межі економічної інтеграції і породжують не тільки економічну, а й політичну взаємозалежність держав. Також до об'єктивних факторів, що видозмінюють концепцію суверенітету, зараховують інформаційно-комунікаційний простір, розвиток якого ставить виклики перед державами щодо визначення своєї юрисдикції щодо мережевих сегментів. Крім об'єктивних глобалізаційних та інформаційних процесів до причин, що зумовлюють переосмислення концепції суверенітету, належить низка інших рукотворних чинників як, наприклад, пряме і опосередковане порушення суверенітету, універсалізація права і свободи людини, пріоритет і верховенство наднаціональних інституцій і норм. Все це та ряд інших питань і зумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз дослідження проблеми. Суверенітет є фундаментальною політико-правовою категорією, що розробляється філософами, політологами та правознавцями протягом кількох століть. Питання, пов'язані з дослідженням проблематики суверенітету, його поняття, правової природи, сутності, значення, були і залишаються одними з центральних у загальній теорії держави та права, а також досліджуються фахівцями у галузі конституційного та міжнародного публічного права. Зокрема, у нашому дослідженні ми використовували наукові праці таких авторів як: Д. Коваль, О. Іванченко, М. Молявко, Н. Николаенко, О. Прієшкіна, В. Речицький, Т. Санковська, Є. Світлична, Д. Севрюков, О. Скрипнюк, Д. Стандратюк, І. Троян, О. Туренко та ін.

Мета статті – полягає в аналізі концепції державного суверенітету за умов кризи сучасної системи міжнародного права та визначенні форм обмеження суверенітету в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі Вестфальська система зазнає ерозії найважливіших правових інститутів, покладених в її основу, і, можливо, найбільш уразливою з цієї точки зору виявилася низка принципів, тісно пов'язаних з поняттям державного суверенітету, а саме: принцип суверенної рівності у міжнародних відносинах усіх держав, принцип незалежності суверенних держав у зовнішніх та внутрішніх справах, а також принцип пріоритету у міжнародних відносинах норм права над т. з. "правом сильного" [1, с. 73].

Аналіз міжнародної обстановки однозначно свідчить – у сучасному міжнародному праві поняття "суверенітету" активно розмивається, стаючи все менш юридично суворим.

Можливо, не випадково, одночасно з подібним розмиванням поняття "суверенітет" набирає сили і тенденції дедалі більшого використання у практиці міжнародних відносин горезвісного "пра-

ва сильного”. Зловживання силовим інструментарієм при вирішенні міжнародних конфліктів призводить до систематичних порушень суверенітету окремих країн та фактичного примусового обмеження їхньої суверенності, що реалізується поза межами правового поля. Це ставить під сумнів ефективність медіації міжнародних конфліктів з урахуванням дотримання базового міжнародно-правового принципу невтручання у справи суверенних держав.

Нехтування цими проблемами загрожує відмовою від системної ролі права у міжнародних відносинах та ще більшою хаотизацією міжнародного політичного життя. Як наслідок, дії на міжнародній арені держав – глобальних політичних лідерів, все частіше будуть поза межами відповідальної політичної та правової поведінки, що, своєю чергою, рано чи пізно неминуче приведе світ на межу масштабної геополітичної кризи, аналогічної тій, межу під якою підвів у далекому 1648 р. Вестфальський мир.

Крім праць різних учених, виняткова важливість категорії “суверенітет” для сучасної системи міжнародних відносин відображена в основних міжнародних актах, які прямо постулюють неможливість – без законних підстав – порушення чи примусового обмеження суверенітету держави та втручання у внутрішні справи суверенної держави. Так, повага до суверенітету та принцип невтручання у внутрішні справи держави є основним принципом міжнародного права, закріпленим у п. 7 ст. 2 Статуту ООН [2] (як норма “*jus cogens*” – імперативної норми міжнародного права) та в “Декларації про неприпустимість інтервенції та втручання у внутрішні справи держав” [3]. Одночасно принцип суверенної рівності у міжнародних відносинах усіх держав незалежно від їх розмірів, впливу та ін., отримав своє закріплення у Преамбулі та ст. 2 “Хартії Об’єднаних Націй”.

Важливою іманентною властивістю державного суверенітету є його прагнення завжди бути абсолютним, тобто необмеженим. Однак у реальному житті державний суверенітет може бути обмежений у різний спосіб, що зумовлено, як правило, факторами об’єктивної або суб’єктивної властивості (нормами міжнародного права, силовими діями інших держав та ін.). Стан абсолютного суверенітету ніколи не був досягнутий жодною державою світу (і не може бути досягнутий в принципі).

Ще Ж. Боден, характеризуючи сутність суверенітету, визнавав принципову можливість його обмеження як щодо самого суверена, так і щодо його васалів: “... навіть у абсолютної влади суверена завжди існують три обмеження – закони Бога, закони природні та закони людські, загальні всім народів” [4, с. 42, 43].

На думку низки науковців, взагалі сам факт вступу держави до міжнародного (міждержавного) спілкування – укладання договорів, участь у діяльності міжнародних організацій тощо – фактично означає “де суверенізацію” держави, оскільки автоматично призводить до обмеження суверенітету зобов’язаннями перед іншими суверенами, які теж обмежують свій суверенітет.

До того ж, вчені відзначають, що стан абсолютного державного не може існувати в принципі внаслідок “непереборної взаємозалежності держав з економічної, екологічної, гуманітарної та багатьох інших ліній”, що зумовлює обмеженість державного суверенітету в тій чи іншій сфері та позбавляє суверенітет якості абсолютності [5].

В зарубіжних державах теорія обмеження суверенітету представлена різними поглядами та концепціями, серед яких можна виділити: теорію “міжнародних кордонів” Прентіса Холла, за якою “міжнародний кордон” проходить там, де стикаються інтереси великих держав; теорію “світового громадянства”, відповідно до якої державне громадянство має бути ліквідовано та замінено єдиним для всіх людей “світовим громадянством”, що робило б окремих індивідів повноцінними суб’єктами міжнародного права, обмежуючи таким чином традиційну державу в її суверенному праві встановлювати правовий статус свого населення; теорію “компетенції”, розроблену Г. Кельзенем у його творах “Проблема суверенітету” та “Світ за допомогою права”, в якій територія держави підмінена конструктом “просторової компетенції”, над якою не може бути владна якась виключно одна держава і яка існує в умовах панування міжнародного права, ним над національним правом і обмежує суверенітет всіх держав у світі [6, с. 9, 10].

Примітно, що сучасні послідовники Р. Кельзена (до прикладу Адлер, Ф. Джессеп та інші) у результаті сформулювали у розвиток “теорії компетенції” максимум “або визнання суверенітету однієї держави, що виключає суверенітет інших держав, чи скасування державного суверенітету взагалі”, що, на їх думку, дозволить досягти Землі загального світу.

Отже, очевидно, що факт обмеження суверенітету незалежної держави сам по собі ніколи не був явищем якогось “виняткового” і, тим більше, “не правового” порядку. Конкретними формами обмеження суверенітету є повне та часткове (внаслідок анексії чи поетапного входження території до складу іншої держави), а також добровільне та примусове (добровільне входження до будь-якого наддержавного об’єднання, наприклад, Європейський Союз, або обмеження, накладені внаслідок міжнародних інтервенцій до Югославії, Іраку, Сирії) обмеження.

При цьому, хоча сучасне міжнародне право і виключає нелегітимне застосування сили як засобу вирішення спірних проблем, проте згаданий вище п. 7 ст. 2 Статуту ООН, де обумовлено принцип невтручання у внутрішні справи держави як норму “*jus cogens*”, містить застереження щодо можливості Ради Безпеки ООН у порядку глави VII Статуту ООН здійснювати “примусові заходи, які неминуче передбачають серйозні обмеження суверенітету держави за наявності з її боку загрози світу чи акту агресії” [2].

Як приклад можна навести практику обмеження суверенітету на базі рішень Ради Безпеки ООН (Ірак, 2003 рік, резолюції Ради безпеки ООН № 687 та № 1441) та рішень Міжнародного Суду ООН (конфлікт Лівії та Чаду (1994 рік), суперечка між Катаром та Бахрейном про приналежність островів (2001 рік).

Деякі обмеження суверенітету можуть виникати з окремих положень міжнародного чи національного права. Приклад обмеження суверенітету, враховуючи норми міжнародного права, можна знайти у визнанні суверенними державами юрисдикції Міжнародного суду ООН. Так, рішення Міжнародного суду ООН із територіальної суперечки між Лівією і Чадом від 3 лютого 1994 року призвело до врегулювання багаторічної територіальної суперечки підписанням сторонами в тому ж 1994 році спільної заяви, згідно з якою лівійські війська виводилися зі смуги Азу, а також припинялася дія в регіоні лівійської адміністрації [7, с. 238].

Прикладом обмеження суверенітету внутрішнім правом держави можуть бути зміни до Конституції Швеції у 2002 році, відповідно до яких низка повноважень у галузі зовнішньої та оборонної політики була передана до відання органів ЄС. Раніше Швеція також передала органам ЄС деякі повноваження у сфері економіки.

Крім легальних способів обмеження державного суверенітету, світова спільнота все частіше почала стикатися з неправовими формами таких обмежень, що впливають із бажання окремих суб’єктів міжнародних відносин отримати вигоду з ситуації тимчасового геополітичного панування. З цією метою політичні еліти різних країн на глобальному і навіть регіональному рівні дають санкцію на використання так званого “право сильного” на вирішення миттєвих геополітичних завдань.

Події першої чверті XXI ст. в Югославії, Лівії, Сирії та інших країнах яскраво показали, що сама концепція суверенної рівності всіх держав у відносинах між собою, а також недоторканність державного суверенітету, зазнала руйнування. Державний суверенітет став трактуватися як поняття прикладне, яке може бути витлумачено необхідним чином відповідно до поточної геополітичної, економічної, військово-політичної та іншої кон’юнктури. Аналогічно, суверенітет держави може бути примусово обмежений без санкції на це як самої держави, так і всієї світової спільноти хоча б в особі Організації Об’єднаних Націй.

Варто визнати, що подібна тенденція має кінцевою метою свого розвитку просування та закріплення в міжнародній практиці нових трактувань поняття суверенітет та формування все більшого корпусу нових політико-правових прецедентів для втручання у справи суверенних держав.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що ерозія юридичного поняття державного суверенітету, що спостерігається, призводить до руйнування більш ніж 300-річного конструкту держави, яким ми його знаємо і розуміємо на сьогодні. Одним із драйверів даного процесу є глобалізація, в рамках якої суверенна держава стає “надлишковою” і за фактом “не потрібною”, обумовлюючи швидке повернення до держави “до Вестфалія”, що характеризується насамперед величезною кількістю політичних союзернів, суверенітет яких має слабкий зв’язок із будь-яким окремим формальним державним утворенням. Подібна загроза поняттю суверенності у міжнародних відносинах у довгостроковій перспективі може призвести до посилення політичної роздробленості та, зрештою, до глобального геополітичного хаосу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуменюк Д. (2020). Вестфальська система: минуле та сьогодні // Студентський науковий вісник. № 45. С. 72–75.
2. Статут Організації Об’єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : Міжнародний документ від 26.06.1945. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 02.02.2023).
3. Декларація про неприпустимість інтервенції та втручання у внутрішні справи держав. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU81313> (дата звернення: 02.02.2023).
4. Туренко О. С. (2014). Модерні пошуки синхронізації індивідуального і колективного – візії Ж. Бодена // Наука. Релігія. Суспільство. № 1. С.41–46.
5. Чекаленко Л. (2005). Пошук прийнятних моделей взаємовідносин суверенної держави і міжнародних організацій // Журнал “Персонал”. № 11. URL : www.personal.in.ua/article.php?id=160 (дата звернення: 02.02.2023).
6. Жебровська К. А. (2020). Вплив нових концепцій у міжнародному праві на тлумачення поняття суверенітету на прикладі концепції “обов’язок захищати” // Права людини – пріоритет сучасної держави : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції (10 грудня 2020 р., м. Одеса). Одеса : Видавничий дім “Гельветика”, С. 7–11.
7. Brecher M. (2000). Wilkenfeld Jonathan A Study in Crisis. Paperback June 30. 344 p.

REFERENCES

1. Humeniuk D. (2020). *Vestfalska sistema: mynule ta sohodennia*. [The Westphalian system: past and present] . *Studentskyi naukovyi visnyk*. No. 45. P.72–75 [in Ukrainian].
2. *Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii i Statut Mizhnarodnoho Sudu: Mizhnarodnyi dokument vid 26.06.1945*. [The Charter of the United Nations and the Charter of the International Court of Justice: International document dated 06.26.1945]. (Accessed: 02.02.2023) [in Ukrainian].
3. *Deklaratsiia pro neprypustymist interventsii ta vtruchannia u vnutrishni spravy derzhav*. [Declaration on the inadmissibility of intervention and interference in the internal affairs of states]. (Accessed: 02.02.2023) [in Ukrainian].
4. Turenko O. S. (2014). *Moderni poshuky synkhronizatsii indyvidualnoho i kolektyvnoho – vizii Zh. Bodena*. [Modern search for synchronization of individual and collective - vision of J. Boden]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*. No. 1. P.41–46 [in Ukrainian].
5. Chekalenko L. (2005). *Poshuk pryiniatnykh modelei vzaiemovidnosyn suverennoi derzhavy i mizhnarodnykh orhanizatsii*. [The search for acceptable models of relations between a sovereign state and international organizations]. *Zhurnal “Personal”*. No. 11. URL : www.personal.in.ua/article.php?id=160 (Accessed: 02.02.2023) [in Ukrainian].
6. Zhebrovska K. A. (2020). *Vplyv novykh kontseptsii u mizhnarodnomu pravi na tлумachennia poniattia suverenitetu na prykladi kontseptsii “oboviazok zakhyshchaty”*. [The influence of new concepts in international law on the interpretation of the concept of sovereignty using the example of the concept “duty to protect”]. *Prava liudyny – priorytet suchasnoi derzhavy* : zb. mater. Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konferentsii (10 hrudnia 2020 roku, m. Odesa). Odesa : Vydavnychiy dim “Helvetyka”. P. 7–11 [in Ukrainian].
7. Brecher M. (2000). Wilkenfeld Jonathan A *Study in Crisis*. Paperback June 30. 344 p. [in English].

Дата надходження: 04.01.2023 р.

Mariia Antsyferova

Lviv Polytechnic National University,
student Institute law, psychology and innovative education
Viktoriiia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

Victoria Chornopyska

Lviv Polytechnic National University,
Sc.D., Assoc. Prof.,
Department of Civil Law and Procedure
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education
mariia.antsyferova.pv.2020@lpnu.ua

**LIMITATION OF STATE SOVEREIGNTY IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION:
THEORETICAL AND LEGAL ASPECT**

In the article, the author discusses the current state and use of the concept of state sovereignty in international law. The author analyzes the issue of limiting sovereignty from the standpoint of real and recent examples in international practice. The article also attempts to trace the evolution of ideas about state sovereignty and analyzes various theoretical and legal approaches to the signs of sovereignty. It was determined that the specific forms of limitation of sovereignty are full and partial (as a result of annexation or gradual inclusion of the territory into another state), as well as voluntary and forced (voluntary entry into any supranational association, for example, the European Union, or restrictions imposed as a result of international interventions in Yugoslavia, Iraq, Syria) restrictions.

Based on the results, it is concluded that the observed erosion of the concept of state sovereignty threatens the destruction of the modern system of international relations and the erosion of the very concept of the state as we know and understand it today. One of the drivers of this process is globalization, within the framework of which the sovereign state becomes “redundant” and, in fact, “unnecessary”, causing a quick return to the state “before Westphalia”, characterized primarily by a huge number of political overlords, whose sovereignty has a weak connection with any separate formal state entities.

Key words: state, sovereignty, state sovereignty, limitation, legal norms, international law, globalization, globalization processes, international relations.